

مفهوم‌شناسی «خرد» در روان‌شناسی و تناظرشناسی مفاهیم آن در منابع اسلامی

abayat@rihu.ac.ir

علی بیات/ دانشجوی دکتری روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

کامربید رفیعی‌هنر/ استادیار گروه اخلاق پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

hamidrafi2@gmail.com

 orcid.org/0000-0003-0614-3435

jahangirzademr@gmail.com

محمدرضا جهانگیرزاده/ استادیار روان‌شناسی عمومی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۱۸ - پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۲۹

چکیده

تحقیق در این باره که «خرد چیست و چگونه تعریف می‌شود؟» بنیادی‌ترین حوزه از مطالعات خرد است. هدف این پژوهش، مفهوم‌شناسی «خرد» در روان‌شناسی و شناسایی مفاهیم متناظر آن در منابع اسلامی است. بدین منظور، برای مفهوم‌شناسی «خرد» در روان‌شناسی و سپس شناسایی مفاهیم متناظر با آن در منابع اسلامی، از روش «معناشناسی زبانی» و در بخش بررسی میزان مطابقت این مفاهیم با خرد در منابع اسلامی، از روش «توصیفی زمینه‌یابی» استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد: حوزه معنایی «خرد» در لغت و روان‌شناسی، با مؤلفه‌هایی همچون «دانش ساختاری و فرایندی، ژرف‌نگری، نیک‌خواهی و ارزش‌های متعالی، کنترل هیجانی و عواطف مثبت و عمل به دانش و توانمندی‌های مهارتی» مشخص می‌شود. متناظر با حوزه معنایی «خرد» در لغت و روان‌شناسی، واژگانی از جمله «عقل، علم، معرفت، حکمت، فطنه، ذكاء، فهم، شعور، ادراک، استنتاج فکر، فقه، رویه، خبره، کیاست، فراست، درایت، حصافت، حذاقت، تدبیر، تمییز، نصیح و بصیرت» در منابع اسلامی شناسایی شد. نتایج پژوهش در گام دوم نشان داد: مفاهیم «استنتاج، حذاقت، حصافت، و نصیحت» با میزان شاخص روایی محتوایی (CVI) ۰/۷۲، ۰/۴۴، ۰/۴۴، و ۰/۳۶ حذف و ۱۹ مفهوم دیگر از میزان قرابت مطلوب با خرد در منابع اسلامی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: خرد، مفهوم‌شناسی، روان‌شناسی، مفاهیم مشبیه به خرد، منابع اسلامی.

جست‌وجوی مفهوم «خرد» (wisdom) در پایگاه PsycINFO نشان می‌دهد: طی ۱۵ سال پس از اولین کتاب نسبتاً جامع درباره «خرد» با عنوان *خرد: ماهیت، خاستگاه و تحول آن* (استرنبرگ، ۱۹۹۰)، تحقیقات به اندازه‌های رشد داشته است (آردلت، ۲۰۰۵، xii) که *استرنبرگ* (Sternberg, R. J.) همراه با جردن (Sternberg, R. J.) در سال ۲۰۰۵ نخستین کتاب راهنما را در این زمینه با عنوان *راهنمای خرد: دیدگاه‌های روان‌شناختی تنظیم می‌کنند*.

علاوه بر این، طی دو دهه گذشته، همان‌گونه که گلاک و همکاران (۲۰۱۳، ص ۱) و جست و لی (۲۰۱۹، ص ۱۲۹) نشان داده‌اند، طرح‌های تحقیقاتی و عملیات‌سازی خرد رشد سریعی داشته است. از این‌رو، پس از ۱۴ سال از انتشار آخرین نسخه *راهنمای خرد*، دومین ویرایش آن با عنوان *راهنمای کمبریج خرد*، توسط *استرنبرگ* و گلاک در سال ۲۰۱۹ تدوین و تنظیم شد.

بر اساس دیدگاه *استاودینگر* (Staudinger, U. M.) و گلاک (Glück, J.) (۲۰۱۱) از دهه ۱۹۷۰، پنج حوزه از مطالعات روان‌شناختی خرد به وجود آمده است:

۱) ارائه تعریف غیرتخصصی و عامیانه از خرد؛

۲) مفهوم‌سازی و سنجش خرد؛

۳) فهم رشد و تحول خرد؛

۴) بررسی شکل‌پذیری خرد؛

۵) به‌کارگیری دانش روان‌شناختی خرد در بافت‌های زندگی (استاودینگر و گلاک، ۲۰۱۱، ص ۱۶۷).

از زمان آغاز مطالعات روان‌شناختی خرد، تحقیق پیرامون اینکه «خرد چیست و چگونه می‌توان آن را تعریف کرد؟» از مهم‌ترین موضوعات این حوزه بوده است. نخستین مطالعات در این حوزه، توسط کلیتون (Clayton, V.P.) و بیرن (Birren, J. E.) (۱۹۸۰) در ایالات متحده، با عنوان «نظریه‌های ضمنی خرد» (implicit theory) آغاز شد. نظریه‌های ضمنی به دنبال دستیابی درک مردم از خرد هستند که از طریق پرسش قابل ردیابی در رفتار فرد آشکار و از آن برای قضاوت‌های روزمره درباره افراد و محیط پیرامون استفاده می‌شود.

در مقابل، «نظریه‌های صریح خرد» (explicit theory) توسط نظریه‌پردازان و پژوهشگران ارائه شده و مبتنی بر مجموعه‌ای از داده‌هاست که از آن طریق نیز آزمون می‌شوند (استاودینگر و گلاک، ۲۰۱۱، ص ۲۱۷ و ۲۱۸). در طیف وسیعی از نظریه‌های صریح، از خرد با عناوین ذیل یاد شده است: «نظام دانش تخصصی در مسائل بنیادین زندگی» (بالتز و اسمیت، ۱۹۹۰، ص ۹۵؛ بالتز و استاودینگر، ۲۰۰۰، ص ۱۲۲؛ بالتز و کانزمن، ۲۰۰۳، ص ۱۳۱)؛ «هنر حل مسئله» (آرلین، ۱۹۹۰، ص ۲۳۰)؛ «آگاهی از نادانی و محدودیت دانش خویش» (میچم، ۱۹۹۰، ص ۱۸۱)؛ «به‌کارگیری هوش و خلاقیت و نیز دانش فرد در جهت مصلحت عمومی» (استرنبرگ، ۲۰۰۱، ص ۲۳۰)؛

«ترکیبی از ویژگی‌های شخصیتی در سه بعد شناختی، تأملی و عاطفی» (آردلت، ۲۰۰۳، ص ۲۷۷): «نخستین فضیلت جهانی و دانشی که دستیابی به آن نیازمند تلاش بسیار است» (پترسون و سلیگمن، ۲۰۰۴، ص ۳۹): «از خویش فراتر رفتن» (لوینسون و دیگران، ۲۰۰۵، ص ۱۲۹): «فرآیندی در زندگی واقعی که متشکل از سه مؤلفه یکپارچگی، تجسم و اثرات مثبت برای خود و دیگران است» (یانگ، ۲۰۰۸، ص ۶۵): و «به‌کارگیری استدلال خردمندانه به‌منظور کنترل چالش‌های زندگی» (گراسمن، ۲۰۱۰، ص ۷۲۴۶).

این درحالی است که خرد در متون فلسفی و دینی قدمتی دیرینه دارد و تلاش برای دستیابی به آن را می‌توان - دست کم - تا سه قرن قبل از میلاد جست‌وجو کرد (استاودینگر و گلاک، ۲۰۱۱، ص ۲۱۶). تمدن‌های باستانی ادبیات خرد را بیشتر در قالب حکایات، تمثیلات یا ترانه‌ها به‌منظور انتقال رفتارهای اجتماعی و اخلاقی مناسب و ارائه رهنمودهایی برای زندگی، جمع‌آوری کرده‌اند (استرنبرگ و جردان، ۲۰۰۵). خرد در چندین متن باستانی، از جمله *التعالیم*، کتیبه‌های مصری (از ۱۷۰۰-۲۰۰۰ قبل از میلاد مسیح)، و *باگاواد گیتا* «Bhagavad Gita» (کتاب مقدس فلسفی - مذهبی هندو)، مکرر مورد بحث قرار گرفته (جست و واهیا، ۲۰۰۸) و کتاب‌های عهد قدیم ایوب (Job)، مزامیر (Psalms)، و امثال (Proverbs) سلیمان نبی شیوه‌ای را برای دستیابی به خرد توصیف کرده‌اند.

همچنین متفکران ذی‌نفوذ شرق باستان از کنفوسیوس تا بودا بر روی خرد تعمق کرده‌اند (جست و لی، ۲۰۱۹، ص ۱۲۸). با وجود این، با نگاهی به تاریخ مطالعه خرد می‌توان پی برد که هنوز یک توافق عمومی برای تعریف و مؤلفه‌های خرد وجود ندارد (گلاک و همکاران، ۲۰۱۳، ص ۳-۱۳). یانگ (۲۰۰۱) علت این عدم توافق را نقش فرهنگ و اختلاف منابع فرهنگی می‌داند.

از سوی دیگر، با توجه به اینکه گرایش انسان به دین امری فطری است و گرایش به خردورزی در ذات انسان وجود دارد، می‌توان گفت: ادیان مهم‌ترین منابع جهت‌دهنده جوامع و بیانگر مبانی جهان‌بینی آنها هستند (نقی‌زاده و دورودیان، ۱۳۸۷). از این‌رو دین یکی از اساسی‌ترین و مهم‌ترین نهادهایی است که جامعه بشری به خود دیده است، به‌گونه‌ای که هیچ‌گاه بشر خارج از این پدیده زیست نکرده و دامن از آن برنکشیده است. نیز هیچ فرهنگی در گذشته یافت نمی‌شود که دین در آن جایی نداشته باشد (دلفان بیرانوند و نوقابی، ۱۳۹۴، ص ۴، به نقل از: نوبخش و پوریوسفی، ۱۳۸۵). براین‌اساس، بررسی مفهوم «خرد» مطابق آموزه‌های اسلامی (آیات و روایات) ما را به شناخت و درک بهتری از مفهوم «خرد» و ویژگی‌های آن براساس بافت فرهنگی می‌رساند.

آنچه در دو دهه گذشته در تحقیقات علوم انسانی مشاهده می‌شود (دلفان بیرانوند و نوقابی، ۱۳۹۴، ص ۵) صرفاً به بررسی مفهوم «خرد» براساس برخی از منابع دینی با روش «تحلیل محتوا» پرداخته و ده ویژگی افراد خردمند را شناسایی کرده‌اند که شامل «اخلاص، تواضع و فروتنی، انقطاع از دنیا، حلم و بردباری، جدیت در کار، شجاعت، قناعت، سخاوت، خوش‌بینی، و کم‌گویی» است.

همچنین مطالعات متعددی درباره ماهیت و ویژگی‌های «عقل» در آموزه‌های اسلامی با نگاه فلسفی (برنجکار، ۱۳۷۴)، کلامی (اله‌بداستی، ۱۳۸۳)، حدیثی (مهدی‌زاده، ۱۳۸۲؛ پسندیده، ۱۳۸۸)، سیاسی (ابوطالبی، ۱۳۸۶) و روان‌شناختی (شجاعی، ۱۳۸۸؛ میردریگوندی، ۱۳۹۵؛ جهانگیرزاده، ۱۳۹۶؛ رفیعی‌هنر، ۱۳۹۷) و درباره حکمت (موسوی، ۱۳۹۷) صورت گرفته است. علاوه بر این، در متون روان‌شناختی فارسی (چراغی و دیگران، ۱۳۹۴) به مفهوم‌سازی «خرد» براساس نظریه‌های ضمنی و رسمی آن از دیدگاه نظریه‌پردازان غربی پرداخته، ملک‌محمدی و همکاران (۱۳۹۴، ۱۳۹۶)، اسعدی (۱۳۹۴)، کردنوقایی و همکاران (۱۳۹۴) و کردنوقایی و بیرانوند (۱۳۹۵) به بررسی دیدگاه مردم عادی درباره خرد پرداخته‌اند.

نخستین مرحله در مفهوم‌سازی و تعریف یک مفهوم، شناسایی واژگان ناظر به آن مفاهیم است، اما از این نظر که «خرد» واژه‌ای فارسی است و در متون عربی به کار نرفته، لازم است در قدم اول مفاهیم ناظر به آن در منابع اسلامی (آیات و روایات) شناسایی شود. تا جایی که محقق جست‌وجو کرده، تحقیقات گذشته به مفهوم‌سازی «خرد» براساس منابع اسلامی نپرداخته‌اند، بلکه تنها بر مفهوم «عقل» (دلفان بیرانوند و نوقایی، ۱۳۹۴)، یا «حکمت» (موسوی، ۱۳۹۷) متمرکز بوده است. از سوی دیگر، تنها به بررسی برخی از مفاهیم مترادف عقل پرداخته‌اند (شجاعی، ۱۳۸۸؛ میردریگوندی، ۱۳۹۵؛ جهانگیرزاده، ۱۳۹۶؛ رفیعی‌هنر، ۱۳۹۷)، درحالی‌که به نظر می‌رسد منابع اسلامی بر مفهوم «خرد» در قالب واژه‌هایی همچون «عقل، حکمت، بصیرت، معرفت، علم، درک، فهم، فکر، نظر، فقه، تدبر، درایه، لب، نهیبه، حجر، و حجی» که وجه مشترک همه آنها شناخت و ادراک است، مدنظر قرار گرفته است.

با مرور پیشینه تحقیق در خصوص «خرد» می‌توان کمبود مجموعه‌ای از مفاهیم مشیر به خرد در منابع اسلامی را که ارتباط آنها با خرد تبیین شده و مورد تأیید کارشناسان باشد حس کرد، به‌گونه‌ای که این مجموعه از مفاهیم زمینه‌ای برای گردآوری داده‌های قرآنی و روایی و در نتیجه تجزیه و تحلیل آنها پیرامون پژوهش‌های اسلامی مرتبط با خرد قرار گیرد.

بنابراین، سؤال اصلی این پژوهش آن است که خرد در روان‌شناسی چیست؟ و مؤلفه‌های اساسی آن کدام است؟ پس از آن، در منابع اسلامی چه تعداد مفاهیم مرتبط با «خرد» می‌توان استخراج کرد و این مفاهیم کدامند؟

روش پژوهش

برای مفهوم‌شناسی «خرد» در روان‌شناسی و استخراج مفاهیم مشیر به آن براساس منابع اسلامی (قرآن و روایات) از روش «معناشناسی زبانی» استفاده شد. نظریه «حوزه‌های معنایی» (semantic fields) یکی از

جهت‌گیری‌های اساسی در مطالعات واژگانی است. شالوده‌نگرش حوزه‌های معنایی این است که اشتراک در یک ویژگی می‌تواند عاملی برای طبقه‌بندی واژه‌ها در یک حوزه باشد (وندر پلاس، ۲۰۰۸؛ به نقل از شجاعی و همکاران، ۱۳۹۳).

روش «معناشناسی زبانی» بر دو شیوه «تحلیل مؤلفه‌ای» و «معناشناسی ساخت‌گرا» استوار است (نوری و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۱۱، به نقل از: لیونز، ۲۰۰۹). «تحلیل مؤلفه‌ای» به ارتباط بین مفاهیم از طریق مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن اشاره دارد و معناشناسی ساخت‌گرا از طریق هم‌معنایی (دو واژه برای یک معنا)، چندمعنایی (چند معنا برای یک واژه)، تقابل معنایی (واژه‌های متضاد)، انتقال معنایی (گرفتن معنای واژه‌های دیگر در اثر همنشینی با آنها)، حوزه واژگانی (تشکیل یک حوزه معنایی به علت جنبه‌های مشترک)، و شمول معنایی (فراگیر بودن معنای یک واژه نسبت به واژه دیگر) امکان فهم و انتقال معنا را فراهم می‌سازد (شجاعی و همکاران، ۱۳۹۳).

جامعه‌متنی پژوهش در بخش تشکیل حوزه معنایی خرد: منظور از «جامعه» در این بخش تعاریف لغوی، اصطلاحی و الگوهای مفهومی «خرد» است. متون کتب لغت انگلیسی، عربی و فارسی، و کتاب‌ها و مقالات تخصصی روان‌شناسی انگلیسی زبان از سال ۱۹۵۰-۲۰۱۹ که به تعریف و نظریه‌های ضمنی و صریح «خرد» پرداخته‌اند، جامعه متون این بخش از پژوهش را تشکیل داده‌اند.

جامعه آماری پژوهش در بررسی روایی محتوایی: جامعه آماری این بخش را کارشناسان خبره‌ای که در حیطه فهم و استنباط منابع اسلامی و رشته روان‌شناسی آگاه و نسبتاً در یک سطح بودند، تشکیل می‌دهد (عباسی، ۱۳۹۷، ص ۱۳۳، به نقل از: سیف، ۱۳۹۰). بدین‌منظور کارشناسان این پژوهش در تحصیلات حوزوی در سطوح سوم یا چهارم مشغول تحصیل یا فارغ‌التحصیل بودند و در تحصیلات دانشگاهی روان‌شناسی دارای مدرک تخصصی دکتری یا در حال تدوین رساله دکتری بودند.

نمونه‌گیری در این پژوهش، به‌طور کلی «غیرتصادفی» و از نوع هدفمند بود. از این‌رو در بخش «تشکیل حوزه معنایی خرد و مفهوم‌شناسی آن» برخی از تعاریف لغوی، اصطلاحی و نظریه‌های خرد به صورت هدفمند از میان کتاب‌ها و مقالات ذکر شده در جامعه انتخاب شد.

در بخش «بررسی روایی محتوایی» نیز براساس روش «نمونه‌گیری هدفمند» و مطابق با نظر لین (Lynn, M. R.; 1986) تعداد یازده متخصص علوم انسانی و روان‌شناسی انتخاب شدند (عباسی، ۱۳۹۷، ص ۱۳۳). کارشناسان مذکور از پنج مرکز علمی «دانشگاه قرآن و حدیث»، «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی»، «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه»، «پژوهشگاه قرآن و حدیث» و «مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی» انتخاب گردیدند. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی گروه نمونه در جدول (۱) نشان داده شده است:

جدول ۱: ویژگی‌های جمعیت‌شناختی گروه نمونه در بررسی روایی محتوایی (n=۱۱)

ویژگی	وضعیت	تعداد	درصد
سطح تحصیلات حوزوی	سطح چهار	۱۱	۱۰۰
سطح تحصیلات دانشگاهی	دکتری	۸	۷۳
	دانشجوی دکتری	۳	۲۷
رتبه علمی	دانشیار	۲	۱۸
	استادیار	۶	۵۵
	پژوهشگر پایه ۲	۳	۲۷

یافته‌های پژوهش

الف. تشکیل حوزه معنایی «خرد»

اولین گام برای مفهوم‌شناسی «خرد» در روان‌شناسی، تشکیل واحد تحلیل است. از این رو به منظور جمع‌آوری واژگان و مفاهیمی که از ویژگی‌های مرتبط با خرد حکایت دارند، از نظریه حوزه‌های معنایی استفاده شد. ابتدا حوزه معنایی و مرزبندی ویژگی‌های مرتبط با مفهوم «خرد» از طریق کتب لغت و مؤلفه‌های خرد در روان‌شناسی تشکیل گردید و پس از آن واژگان مرتبط با استفاده از اصول تبعی معناشناسی زبانی در روش حوزه‌های معنایی، از جمله هم‌معنایی، چندمعنایی، حوزه واژگانی و شمول معنایی جمع‌آوری شد.

۱. حوزه معنایی «خرد» در لغت

با بررسی کتب لغت انگلیسی و فارسی درباره «Wisdom» و «خرد» به بررسی حوزه معنایی این مفهوم پرداخته شد. جدول (۲) نتایج مربوط به واژگان و مفاهیم این حوزه را نشان می‌دهد:

جدول ۲: حوزه معنایی «خرد» در لغتنامه‌ها

لغتنامه	عبارت	معانی	مؤلفه‌ها و عناصر	جمع‌بندی	منبع
انگلیسی-عربی	Wisdom	(۱) معرفة (۲) حکمة (۳) حصافه	(۱) شناخت (۲) حکمت (۳) اندیشه نیکو، کارآمد و محکم	معانی اصلی wisdom در زبان عربی شامل «حکمت، عقل، تبه و هشجاری، ذکاوت، تبحر و باتجربه» است.	بلیکی و بلیکی، ۲۰۰۸، ص ۱۳۵۹
	Wise	(۱) حکیم، عاقل (۲) واسع الثقافه و الاطلاع (۳) واع، منتهبه (۴) ذکی، ماکر (۵) بارع	(۱) آگاهی و هشیار بودن، به‌ویژه نسبت به خویش (۲) ذکاوت و تیزهوشی (۳) مهارت و تبحر		
انگلیسی-فارسی	Wisdom	(۱) عقل، خرد، شعور (۲) فرزانیگی (۳) حکمت	(۱) عقل و شناخت (۲) شعور (۳) فرزانیگی (۴) حکمت	از مهم‌ترین معانی wisdom در لغتنامه‌های فارسی «عقل، حکمت و فرزانیگی» است.	حق‌شناس و همکاران، ۲۰۰۵، ص ۱۹۱۸

<p>آریان پور، ۱۳۸۴، ص ۳۱۸</p>	<p>از مجموع معانی Wisdom با حذف واژه‌های تکراری به معانی ذیل دست یافتیم: -Intellect -Mind</p>	<p>(۱) دانش و شناخت (۲) فراست و بصیرت (۳) عقل سلیم (۴) قدرت استدلال</p>	<p>- Wisdom - Intellect - Sagacity - Common sense Reason</p>	<p>خرد</p>	<p>فارسی-انگلیسی</p>
<p>فرهنگ جدید لغات وبستر، ۱۵۳۳ ص ۱۹۹۷</p>	<p>-Sagacity Common Sense -Reason -Judgment -Knowledge -Experience -Understanding -Advice -Information</p>	<p>(۱) قدرت قضاوت (۲) توانایی اقدام و عمل مبتنی بر: دانش تجربه فهم و ادراک</p>	<p>-power of judging rightly and following the soundest course of action, -based on knowledge, -experience, -understanding</p>		
<p>مریام وبستر، ۲۰۰۸، ص ۱۸۷۸</p>	<p>-Make decisions -Learning -Discernment که در مرحله بعد برای یافتن معادل این اصطلاحات در زبان عربی از لغتنامه المورد (بعلبکی و بعلبکی، ۲۰۰۸) استفاده شد و نتایج در جدول (۳) آمده است.</p>	<p>(۱) دانش حاصل از تجربه. (۲) دانش نسبت به تشخیص آنچه منطقی و صحیح است. (۳) راهنمایی و مشورت (۴) اطلاعات کسب کرده (۵) عقل سلیم (۶) قضاوت درست</p>	<p>-Knowledge that is gained by having many experiences in life, -knowledge of what is proper or reasonable, -advice or information given to a person, -good sense, -judgment</p>		
<p>آکسفورد، ۲۰۱۰، ص ۱۱۶۶۱</p>		<p>(۱) توانایی قضاوت صحیح در حوزه مسائل بنیادین زندگی (۲) توانایی تصمیم‌گیری و راهنمایی خردمندانه براساس تجربه و دانش</p>	<p>capacity of judging rightly in matters relating to life and conduct the ability to make sensible decisions and give good advice because of the experience and knowledge that you have</p>	<p>Wisdom</p>	<p>انگلیسی-انگلیسی</p>
<p>لانگمن، ۲۰۱۱، ص ۲۰۱۲</p>		<p>(۱) عقل سلیم یا قضاوت مبتنی بر تجربیات زندگی (۲) دانش حاصل از یادگیری</p>	<p>-Good sense and judgment based especially on your experience of life; -Knowledge gained over a long period of time through learning or experience.</p>		
<p>دیکشنری جامع و جدید وبستر، ۲۰۰۴، ص ۱۴۴۵</p>		<p>(۱) قدرت تشخیص حقیقت (۲) پیروی از راه‌کارهایی که توسط نیروی درایت و بصیرت دیکته می‌شود (۳) قضاوت و استدلال عملی صحیح (۴) میزان بالایی از دانش (۵) گفتار حکیمانه (۶) درایت و عقل سلیم</p>	<p>-The power of true and right discernment, -conformity to the course of action dictated by such discernment, -Good practical judgment, -common sense, -A high degree of knowledge, -learning, -A wise saying</p>		

مطابق جدول (۲) حوزه معنایی «خرد» در کتب لغت انگلیسی - عربی با برخی نکات مشخص می‌شود؛ از جمله:

۱. شناخت و دانش حاصل از تجربه یا آموزش و یادگیری؛

۲. آگاهی و هشیاری، به‌ویژه نسبت به خویش؛

۳. کارآمدی، تجربه و دست یافتن به مهارت؛

۴. ذکاوت و تیزهوشی؛

۵. محکم و استوار بودن در رأی و عمل.

براین اساس، حوزه واژگانی مربوط به «خرد» شامل «عقل، علم، معرفت، حکمت، حصافت، حذاقت، فطنه و ذكاء»

می‌شود. در مرحله بعد، به‌منظور یافتن معادل عربی برای اصطلاحاتی از جمله Common ، Sagacity , Intellect ,

Reason , Sense , Judgment , Knowledge , Experience , Advice , Understanding , Information

Learning , Make decisions و Discernment که از مهم‌ترین و اساسی‌ترین مفاهیم در حوزه معنایی «خرد»

هستند، به لغتنامه *المورد* (بعلبکی و بعلبکی، ۲۰۰۸) مراجعه شد که نتایج آن در جدول (۳) ارائه گردیده است:

جدول ۳: معادل عربی کلیدواژه‌های «خرد» در لغتنامه‌های انگلیسی

واژه لاتین	معانی به زبان عربی	منبع
Advice	۱. نصیحه؛ ۲. استشاره؛ ۳. انباء؛ ۴. اشعار	بعلبکی و بعلبکی، ۲۰۰۸، ص ۳۶
Common sense Good sense	۱. الحس العام؛ ۲. الادراک السلیم، الحکم علی الاشیاء بصورة صائبة	همان، ص ۲۴۹
Decision Decision making	۱. فصل او قطع فی مسألة؛ ۲. حکم؛ ۳. قرار؛ ۴. عزم؛ اتخاذ القرار	همان، ص ۳۲۰
Discernment	بصیره، فطنه، حسن تمیز	همان، ص ۳۵۰
Experience	۱. تجربه؛ ۲. حنکه، اختیار؛ ۳. خبره؛ ۴. يتعلم بالاختیار؛ یکتشف؛ ۵. یخبر، یلاقی، یعنی، یستشعر	همان، ص ۴۱۱
Intellect	۱. الفکر، العقل؛ ۲. ذكاء، فطنه؛ ۳. الالعی؛ شخص ذو ذكاء	همان، ص ۵۹۸
Judgment	۱. قضاء؛ ۲. حکم؛ ۳. اجتهاد او تقدیر مکنون بعهده الطریقه؛ ۴. ملکه التمییز و استخدام هذه الملکه؛ ۵. رأی	همان، ص ۶۲۳
Knowledge	معرفة، علم؛ درایة، اطلاع؛ ادراک؛ مدى اطلاع شخص او فهمه	همان، ص ۶۳۷
Learning	۱. تعلم؛ ۲. معرفة	همان، ص ۶۵۴
Reason	۱. سبب، داع؛ ۲. عقل، رشد، صواب؛ ۳. التفکیر؛ الاستنتاج من الوقائع او المقدمات؛ ۴. حجة	همان، ص ۹۶۴
Sagacity	۱. حصافة؛ ۲. ذكاء	همان، ص ۱۰۱۹
Understanding	۱. فهم؛ ۲. ذكاء؛ ۳. تفاهم؛ ۴. عاطف؛ مُبدِ عطفاً و تسامحاً	همان، ص ۱۲۸۱

مطابق جدول (۳) مفاهیمی همچون «عقل، معرفت، علم، فهم، شعور، ادراک، فکر، فقه، تدبیر، درایت، رویه، صافت، تمیز، نصیحت، بصیرت، ذكاء، فطنه، و خبره» حوزه واژگانی «خرد» را تشکیل می‌دهند. علاوه بر حوزه معنایی و واژگانی «خرد» براساس کتب لغت، به حوزه معنایی و واژگانی این واژه براساس مؤلفه‌های آن در تعاریف روان‌شناختی پرداخته شد.

۲. حوزه معنایی «خرد» در روان‌شناسی

برای دستیابی به مفهوم «خرد» در روان‌شناسی تعاریف، نظریه‌های ضمنی و صریح و الگوهای علمی خرد تحلیل و بررسی شد. بدین منظور، تعاریف گردآوری‌شده از «خرد» توسط بیرن (Birren, J. E.) و فیشر (Fisher, L. M.) (۱۹۹۰، ص ۳۲۵-۳۲۶) تا سال ۱۹۹۰ از کتاب *خرد: ماهیت، خاستگاه و تحول آن* (نویسنده کتاب)، تعاریف جمع‌آوری‌شده توسط بیرن و سیونسون (۲۰۰۵، ص ۱۸) در کتاب *راهنمای خرد با عنوان راهنمای خرد: دیدگاه‌های روان‌شناختی* (استرنبرگ و جردن، ۲۰۰۵) و تعاریف موجود در *راهنمای کمبریج خرد* (استرنبرگ و گلاک، ۲۰۱۹) تحلیل گردید. از بررسی نظریه‌ها و تعاریف «خرد» در روان‌شناسی، واژگان و مفاهیم ذیل در حوزه معنایی «خرد» به دست آمد که نتایج در جدول (۴) نشان داده شده است:

جدول ۴: حوزه معنایی «خرد» در روان‌شناسی

ابعاد	مؤلفه	عناصر تعاریف	منبع
دانش	دانش	- دانش در مسائل بنیادین زندگی	میکس و جست (۲۰۰۹)؛ کلیتون و بیرن (۱۹۸۰)؛ بالتر و اسمیت (۲۰۰۸)؛ پترسون و سلیگمن (۲۰۰۴)؛ آردلت (۲۰۰۴)؛ استرنبرگ (۲۰۰۱)؛ براون و گرین (۲۰۰۶)؛ ویستر (۲۰۰۳)؛ یانگ (۲۰۰۸)؛ هالیدی و چندلر (۱۹۸۶)
		- شناختن زندگی و پیچیدگی‌ها	
		- دانش رویه‌ای (ضمنی) در اثر تجربه - مسائل سخت و مشکل زندگی	
	توانایی استدلال	- آگاهی از دانش خویش و شناخت محدودیت‌های آن	میکس و جست (۲۰۰۹)؛ گراسمن و دیگران (۲۰۱۹)؛ آردلت (۲۰۰۴)؛ میچم (۱۹۹۰)؛ ترانتو (۱۹۸۹)
		- آگاهی از خطاپذیری دانش	
تمیز	- استدلال متاملانه	استرنبرگ (۱۹۸۵)؛ بلاک و گلاک (۲۰۰۵)؛ گراسمن و همکاران (۲۰۱۹)؛ آرلین (۱۹۹۰)	
	- پردازش اطلاعات و استفاده سریع از آنها		
دکاوت	- قضاوت صحیح	استرنبرگ (۱۹۸۵)؛ هالیدی و چندلر (۱۹۸۶)؛ براون و گرین (۲۰۰۶)؛ تاکایاما (۲۰۰۲)	
	- مهارت قضاوت		
فهم و ادراک	- هوش و هوشمندی	استرنبرگ (۱۹۸۵)؛ هالیدی و چندلر (۱۹۸۶)	
	- زیرکی		
جست‌وجوی حقایق	- فهم علمی قوانین حاکم بر ماده	رایبسون (۱۹۹۹)؛ آردلت (۲۰۰۸)؛ براون و گرین (۲۰۰۶)؛ هالیدی و چندلر (۱۹۸۶)	
	- فهم عقلانی		
جست‌وجوی حقایق	- درک دیگران (درک عمیق دیگران)	آردلت (۲۰۰۴)؛ تاکاهاشی و بردیا (۲۰۰۰)؛ رایبسون (۱۹۹۰)؛ بالتر و اسمیت (۲۰۰۸)	
	- درک استثنایی		
	- بصیرت		
جست‌وجوی حقایق	- یافتن حقیقت		
	- درک ماهیت انسان		
جست‌وجوی حقایق	- بینش نسبت به ماهیت حقیقی پدیده‌ها		

<p>استرنبرگ (۱۹۸۵): میکس و جست (۲۰۰۹): تاکاهاشی و بردیا (۲۰۰): چن و همکاران (۲۰۱۴): هو و همکاران (۲۰۱۶): کوئینگ و گلاک (۲۰۱۳): پترسون و سلیگمن (۲۰۰۴): آردلت (۲۰۰۴): وبستر (۲۰۰۳): براون و گرین (۲۰۰۶): هالیدی و چندلر (۱۹۸۶)</p>	<p>متفکر خودآگاهی (خود را بشناس) هشیار حالتی از روشنگری که به خودآگاهی منجر می‌شود. درون‌اندیشی انتقادی بازنگری و مرور گذشته یادگیری از اشتباهات خود و دیگران آزاداندیشی</p>	<p>ژرف‌نگری</p>
<p>بلاک و گلاک (۲۰۰۵): هالیدی و چندلر (۱۹۸۶): استرنبرگ (۱۹۸۵)، کلیتون و بیرن (۱۹۸۰): براون و گرین (۲۰۰۶): تاکاهاشی و بردیا (۲۰۰): یانگ (۲۰۰۱): میکس و جست (۲۰۰۹): بالتز و اسمیت (۲۰۰۸)، پترسون و سلیگمن (۲۰۰۴): وبستر (۲۰۰۳): گراسمن و دیگران (۲۰۱۰): آردلت (۲۰۰۴): براگمن (۲۰۰۰): یانگ (۲۰۰۱)</p>	<p>اتخاذ دیدگاه سوم شخص مشاهده زوایای گوناگون بافت‌گرایی پذیرش دیدگاه دیگران پذیرش جنبه‌های مثبت و منفی فطرت دیگران تحمل ابهام تخصص در عدم قطعی توجه نسبت به احتمال تغییر در روابط اجتماعی آگاهی از احتمال بروز چندین پیامد متعارض کنجکاوی عشق به یادگیری</p>	<p>پذیرش و گشودگی</p>
<p>هالیدی و چندلر (۱۹۸۶): هرشی و فارل (۱۹۹۷): بلاک و گلاک (۲۰۰۵): میکس و جست (۲۰۰۹): یانگ (۲۰۰۱)، جیسون و همکاران (۲۰۰۱): هو و همکاران (۲۰۱۶): ملک‌محمدی و همکاران (۱۳۹۶): مانت‌گامری و همکاران (۲۰۰۲): استرنبرگ (۲۰۰۱): وبستر (۲۰۰۳): آردلت (۲۰۰۴): تاکایاما (۲۰۰۲): یانگ (۲۰۰۱)</p>	<p>احترام و عشق و شفقت نسبت به دیگران مساعدت دلسوزی نسبت به دیگران نیکي حرکت به سمت خیر عمومی راهنمایی و مشاوره</p>	<p>خیرخواهی و دلسوزی نسبت به دیگران</p>
<p>لویسون و دیگران (۲۰۰۵): میکس و جست (۲۰۰۹): هرشی و فارل (۱۹۹۷): جیسون و همکاران (۲۰۰۱): پری و همکاران (۲۰۰۲): دلفان نوقایی و بیرانوند (۱۳۹۵)، آلدوین و دیگران (۲۰۱۹)</p>	<p>فراتر رفتن از خویش تعالی خود ارزش‌های متعالی تجربه خاص طبیعت و جایگاه انسان در آن</p>	<p>معنویت</p>
<p>میکس و جست (۲۰۰۹): برزینا (۲۰۱۰): وبستر (۲۰۰۳)</p>	<p>کنترل هوش هیجانی هوش میان‌فردی</p>	<p>پایداری هیجانی</p>
<p>میکس و جست (۲۰۰۹): هو و دیگران (۲۰۱۶): وبستر (۲۰۰۷)</p>	<p>همدلی و شفقت شوخی طبعی فروتنی در روابط میان‌فردی شادکامی و خوش‌بینی مردم‌دوستی و مردم‌آمیزی</p>	<p>عواطف مثبت</p>
<p>یانگ (۲۰۰۱ و ۲۰۰۸): استرنبرگ (۲۰۰۱): چن و دیگران (۲۰۱۴): هو و دیگران (۲۰۱۶): بیش (۱۹۹۳)</p>	<p>عمل تجسم یافته تعهد عملی حل مشکلات و ارائه راهکار فرایند تصمیم‌گیری و عمل - عمل و تجربه</p>	<p>عمل</p>
<p>براون و گرین (۲۰۰۶): هالیدی و چندلر (۱۹۸۶): وبستر (۲۰۰۳): برزینا (۲۰۱۰): استرنبرگ (۲۰۰۱)</p>	<p>مهارت‌های زندگی مهارت‌های ارتباطی مهارت‌های بین‌فردی داشتن توانایی و اراده لازم به‌منظور تسهیل رشد خویش یا دیگران عزم، اراده و تعهد سازگاری با محیط موجود، انتخاب محیط جدید</p>	<p>توانمندی‌ها</p>

بعد اخلاقی - معنوی

بعد عاطفی - هیجانی

بعد رفتاری

براساس جدول (۴) حوزه معنایی «خرد» در متون روان‌شناسی معاصر، با این موضوعات مشخص می‌شود:

۱. دانش؛ که دارای دو بعد «ساختاری» و «فرایندی» است: بعد «ساختاری» که شامل دو نوع دانش نظری و ضمنی (حاصل از تجربه و عمل) در حوزه مسائل بنیادین زندگی است، و بعد «فرایندی» این دانش که متشکل از تمییز، استدلال و هوشمندی است.

۲. تأمل؛ مؤلفه‌های این بعد از خرد شامل «فهم و ادراک»، «جست‌وجوی حقایق»، «تفکر و ژرف‌نگری»، و «گشودگی و پذیرش» است.

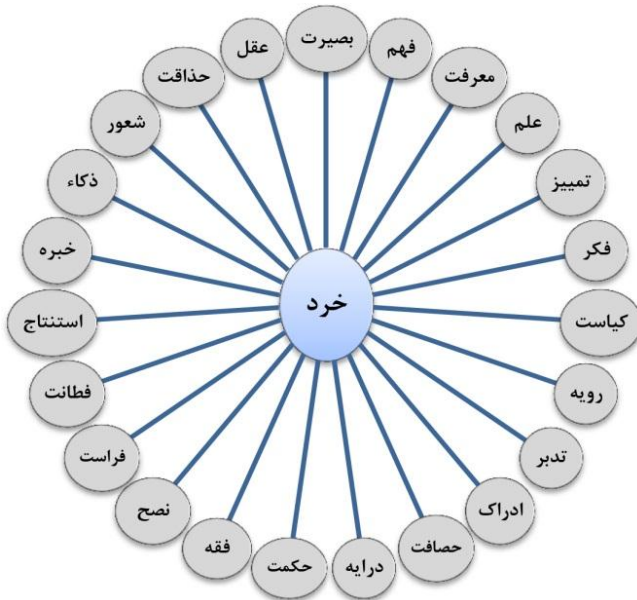
۳. این دانش اولاً، در جهت خیرخواهی و دلسوزی نسبت به خویش، دیگران و جامعه است. ثانیاً، هدف از آن فراتر رفتن از خویش و دستیابی به ارزش‌های متعالی است.

۴. بعد عاطفی - هیجانی؛ خرد دانش صرف نیست، بلکه شناختی است که اولاً، در حوزه هیجان‌ات به کنترل و پایداری، و ثانیاً، منجر به عواطف مثبت در مواجهه با دیگران و خویش می‌شود.

۵. بعد رفتاری؛ خرد علاوه بر بروز در حوزه هیجان‌ات و عواطف مهم‌ترین مؤلفه‌اش عمل است، به معنای آنکه این دانش در صورتی که جامه عمل به خود بپوشد در جهت خردمندی است.

بنابراین، «خرد» در منابع روان‌شناسی یک مفهوم چندبعدی شامل ابعاد شناختی (شامل: دانش، توانایی استدلال، تمییز)؛ تأملی (شامل: فهم و ادراک، جست‌وجوی حقیقت، ژرف‌نگری، پذیرش عدم قطعیت، نسبی‌گرایی ارزش‌ها و کنجکاوی)؛ اخلاقی - معنوی (شامل: نیکوخواهی، نیکوکاری و دستیابی به ارزش‌های متعالی)؛ عاطفی - هیجانی (شامل: کنترل هیجانی و ویژگی‌های شخصیتی، از جمله مهربانی، گرمی، همدلی و شوخ‌طبعی)؛ و بعد رفتاری (شامل: اقدام و تأثیرات مثبت در زندگی خویش و دیگران، مهارت‌های درون‌فردی و ارتباطی) است.

لازم به ذکر است که چندین نظریه، از جمله استرنبرگ (۱۹۸۵)، آردلت (۲۰۰۰)، بیرن و فیشر (۱۹۹۰)، بلانچار و نورس (۱۹۹۵) «خرد» را یک ویژگی شخصیتی می‌دانند که توانسته است ابعاد شناختی، تأملی و عاطفی را یکپارچه و در یکدیگر ادغام سازد. براین‌اساس، مفاهیمی از جمله «عقل، علم، ادراک، معرفت، فهم، فقه، فکر، کیاست، فراست، ذكاء، فطنه، نصیح و تمییز» حوزه واژگانی «خرد» براساس مؤلفه‌های روان‌شناختی آن را تشکیل می‌دهند. سرانجام از جمع میان حوزه معنایی «خرد» در لغت و روان‌شناسی ۲۳ مفهوم شامل «عقل، علم، معرفت، حکمت، فطنه، ذكاء، فهم، شعور، ادراک، استنتاج فکر، فقه، رویه، خُبره، کیاست، فراست، درایت، حصافت، خذاقت، تدبیر، تمییز، نصیح و بصیرت» به‌عنوان مفاهیم اولیه مشیر به «خرد» در منابع اسلامی شناسایی شد که در شکل (۱) نمایش داده شده است:

شکل ۱: مفاهیم اولیه مرتبط با حوزه خرد در منابع اسلامی

ب. روایی محتوایی ۲۳ مفهوم مشیر به «خرد»

هدف از این گام بررسی روایی محتوای مفاهیم مشیر به «خرد» براساس منابع اسلامی بوده است. برای جمع‌آوری نظرات کارشناسان، فرمی تهیه شد که از یازده کارشناس درخواست شد براساس حوزه معنایی «خرد» در کتب لغت، و حوزه معنایی «خرد» براساس تعاریف و مؤلفه‌های روان‌شناختی آن، با اختصاص عدد از ۱. «غیرمرتبط» تا ۴. «کاملاً مرتبط» قرابت این واژگان را با خرد در منابع اسلامی معین نمایند، و اگر غیر از لغات ذکر شده واژه دیگری را مناسب می‌دانند با ذکر اولویت معرفی کنند. میزان CVI محاسبه شده برای هر مفهوم در جدول (۵) آمده است:

جدول ۵: روایی محتوایی مفاهیم مشیر به خرد در منابع اسلامی

وضعیت	CVI	کارشناسان مخالف		کارشناسان موافق		مفهوم	ردیف
		گزینه ۱	گزینه ۲	گزینه ۳	گزینه ۴		
حذف	.۷۲	۱	۲	۴	۴	استنتاج	۱
تأیید	۱	-	-	۶	۵	ادراک	۲
تأیید	۱	-	-	۴	۷	بصیرت	۳
تأیید	۱	-	-	۳	۸	تدبیر	۴
تأیید	۱	-	-	۲	۹	تمییز	۵
حذف	.۴۴	۲	۵	۳	۱	حذاقت	۶

حذف	۴	-	۵	۲	۴۴/	حذف	۷
حکمت	۹	۲	-	-	۱	تأیید	۸
خبره	۳	۶	۲	-	۸۱/	تأیید	۹
درایت	۷	۴	-	-	۱	تأیید	۱۰
ذکاء	۷	۴	-	-	۱	تأیید	۱۱
رویه	۶	۵	-	-	۱	تأیید	۱۲
شعور	۶	۳	۲	-	۸۱/	تأیید	۱۳
عقل	۸	۳	-	-	۱	تأیید	۱۴
علم	۵	۴	۱	۱	۸۱/	تأیید	۱۵
فراست	۶	۵	-	-	۱	تأیید	۱۶
فطنه	۷	۴	-	-	۱	تأیید	۱۷
فقه	۵	۵	۱	-	۹۰/	تأیید	۱۸
فکر	۶	۴	۱	-	۹۰/	تأیید	۱۹
فهم	۵	۶	-	-	۱	تأیید	۲۰
کیاست	۷	۴	-	-	۱	تأیید	۲۱
معرفت	۶	۴	۱	-	۹۰/	تأیید	۲۲
نصیحت	۱	۳	۴	۳	۳۶/	حذف	۲۳

حداقل مقدار قابل قبول برای شاخص CVI برابر با ۷۹/ است و اگر شاخص CVI کمتر از این مقدار باشد آن مفهوم حذف می‌گردد (فتحی آشتیانی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۲۷-۳۰). بنابراین با لحاظ این قانون، مفاهیم «استنتاج، حذاقت، حصافت، و نصیحت» با میزان شاخص روایی محتوایی ۷/، ۴۴/، ۴۴/ و ۳۶/ حذف و ۱۹ مفهوم دیگر شامل: «عقل، علم، معرفت، حکمت، فطنت، ذکاء، فهم، شعور، ادراک، فکر، فقه، رویه، خبره، کیاست، فراست، درایت، تدبر، تمییز، و بصیرت» در این مرحله به‌عنوان مفاهیم مرتبط با حوزه خرد در منابع اسلامی باقی می‌مانند.

بحث و نتیجه‌گیری

نخستین سؤال این پژوهش مفهوم‌شناسی و تحلیل مؤلفه‌های مفهومی «خرد» در روان‌شناسی بود. تشکیل حوزه معنایی «خرد» در روان‌شناسی نشان می‌دهد: این سازه از چهار بعد «شناختی - تأملی»، «اخلاقی - معنوی»، «عاطفی - هیجانی»، و بعد «رفتاری» تشکیل شده است.

بعد «شناختی - تأملی» شامل دو مؤلفه اساسی «دانش» و «تأمل» است. این دانش اولاً، دارای زیرمؤلفه‌هایی از جمله دانش نظری و ضمنی حاصل تجربه، توانایی استدلال، قضاوت و تمییز است. ثانیاً، همراه با ژرف‌نگری درباره مسائل بنیادین زندگی و انسان، خود، دیگران، گذشته و تجربیات زندگی است. تا جایی که محقق بررسی کرده، تمام تعاریف و نظریات «خرد» به بعد شناختی توجه داشته است. برای نمونه، بالتر و اسمیت

(۲۰۰۸، ص ۵۸) «خرد» را یک نظام دانش تخصصی درباره مسائل بنیادین زندگی تعریف کرده‌اند. همچنین رویکرد تحول نوییژه‌های «خرد» را آخرین مرحله از رشد شناختی (استاودینگر و گلاک، ۲۰۱۱، ص ۲۲۴)؛ روان‌شناسی مثبت‌گرا «خرد» را نوعی دانش در خدمت زندگی خوب (پترسون و سلیگمن، ۲۰۰۴، ص ۳۹)؛ و *گراسمن* و دیگران (۲۰۱۰، ص ۷۲۴۶) «خرد» را به‌کارگیری انواع استدلال عمل‌گرایانه به‌منظور کنترل چالش‌های اساسی زندگی تعریف کرده‌اند.

دومین بعد خرد در روان‌شناسی، بعد «عاطفی - هیجانی» است. براین‌اساس خرد دانش صرف نیست، بلکه این دانش در حوزه هیجانات و عواطف بروز می‌یابد. تنظیم هیجان به معنای فهم صحیح هیجانات خود و دیگران و مدیریت و کنترل آنها متناسب با موقعیت است. عواطف نیز شامل: «همدلی، شفقت، فروتنی، و مردم‌دوستی» است (میکس و جست، ۲۰۰۹). همچنین وبستر (۲۰۰۷، ص ۱۶۶) «تنظیم هیجانی و شوخ‌طبعی» را از مؤلفه‌های اساسی این مفهوم شمرده است.

علاوه بر این، شناخت در برخی از این تعاریف دارای یک هدف میانی تحت عنوان «نیکی و نیکخواهی» و هدف عالی فراتر رفتن از خویش است که این بعد از خرد را «اخلاقی - معنوی» نامیدیم. برای نمونه، *استرنبرگ* (۱۹۸۵، ص ۶۰۸) «خرد» را کاربرد دانش ضمنی در سایه ارزش‌ها برای دستیابی به خیر عمومی تعریف می‌کند. همچنین *لویسون* و دیگران (۲۰۰۵، ص ۱۲۹) «تعالی خود» را برابر «خرد»، و برخی دیگر از پژوهشگران از جمله *جینگز* و دیگران، ۲۰۰۶ و *کرنو*، ۱۹۹۹ «تعالی خود» را یکی از ابعاد مهم خرد دانسته‌اند (آلدوین و دیگران، ۲۰۱۹، ص ۱۳۷).

در پایان، رفتار و عمل نیز از مؤلفه‌های اساسی خرد است. «خرد» یک پدیده انتزاعی نیست که فقط در اندیشه و گفت‌وگوهای فرد وجود داشته باشد، بلکه از دیدگاه *یانگ* (۲۰۰۸، ص ۶۵) فرایندی است در زندگی واقعی که عمل و داشتن اثرات مثبت برای خود و دیگران جزئی از آن است. بنابراین، زمانی فرد به خرد دست یافته است که بتواند آن را در زندگی روزمره، تصمیمات، رفتار با دیگران، خانواده و هر آنچه به زندگی مربوط می‌شود، نشان دهد. علاوه بر این، توانایی در حوزه مهارت‌های زندگی و ارتباطی (براون، ۲۰۰۲، ص ۳۰)، داشتن توانایی، اراده لازم، و کاربرد تجارب مهم زندگی به‌منظور تسهیل رشد (وبستر، ۲۰۰۷، ص ۱۶۴) و سازگاری با محیط (استرنبرگ، ۲۰۰۱، ص ۲۳۰) از مؤلفه‌های اساسی خرد است.

یافته‌های این پژوهش در زمینه مفهوم‌شناسی «خرد» با تحقیق *میکس* و *جست* (۲۰۰۹)، و *وست* (استرت و دیگران ۲۰۱۹) مطابق است. *میکس* و *جست* (۲۰۱۹، ص ۳۵۶) در یک بررسی منظم درخصوص ادبیات علمی خرد، پس از بررسی قریب ۲۰۰ مقاله، ده تعریف عمده استخراج کردند که از میان آنها شش مؤلفه اصلی خرد شناسایی شد:

۱. رفتارهای و نگرش‌های جامعه‌پسند؛ مانند: همدلی و شفقت؛

۲. دانش کاربردی زندگی و تصمیم‌گیری اجتماعی؛

۳. پایداری هیجانی؛

۴. بینش یا خودتأملی؛

۵. نسبی‌گرایی و تحمل ارزش‌ها؛

۶. تصدیق و چالش مؤثر با ابهامات و عدم قطعیت.

همچنین *وست استریت*، *گلاک* و *بلوک* (۲۰۱۹) برداشت مردم از خرد را در سه مؤلفه «شناختی»، «تأملی»، و «عاطفی» طبقه‌بندی کردند. به اعتقاد آنها، در تمام مطالعات بررسی‌شده، افراد خرد را به‌عنوان توانایی‌های شناختی از جمله زیرمؤلفه‌های دانش و تجربه زندگی، و توانایی استدلال و قضاوت می‌دانند. بنابراین، مؤلفه شناختی، هم دانش انباشته‌شده و هم توانایی پردازش اطلاعات پیچیده را در خود جای داده است (وست استریت و دیگران، ۲۰۱۹، ص ۱۰۳).

مؤلفه تأملی شامل زیرمؤلفه‌های «بینش عمیق، درون‌اندیشی انتقادی، و فروتنی» است. بنابراین، افراد خردمند این انگیزه را دارند که از سطح مشکلات پیچیده فراتر رفته، به دنبال معانی عمیق‌تر روند. آنها سخت‌درگیر تفکر انتقادی درباره خویش هستند که با هدف ایجاد فهم عمیق از خود، همچون سؤال از رفتارها، افکار، احساسات و انگیزه‌های خویش انجام می‌شود. سرانجام این گروه از افراد اولاً، محدودیت دانش خویش را پذیرفته‌اند (تواضع عقلانی)؛ ثانیاً، از نظر روابط میان‌فردی نیز مواضع هستند (همان، ص ۱۰۳). مؤلفه‌هایی که محققان مدام در درک مردم از خرد می‌یابند مربوط به ویژگی‌های هیجانی - اجتماعی است.

زیرشاخه‌های مؤلفه عاطفی عبارتند از:

۱. خیرخواهی؛ به این معنا که نگرانی عمیقی نسبت به رفاه دیگران و منافع مشترک انسان دارند.

۲. دلسوزی؛ با گسترش علاقه بشر به رفاه، افراد خردمند نسبت به افراد نیازمند دلسوز هستند.

۳. ذهنیت مثبت؛ افراد خردمند علاوه بر شاد بودن، سرزندگی و خوش‌بینی (هو و دیگران، ۲۰۱۶؛ کوئینگ و

گلاک، ۲۰۱۳) به‌منزله افرادی آرام، بی‌سروصدا و دارای کنترل هیجانی در نظر گرفته می‌شوند (برزینا، ۲۰۱۰؛ نقل

از وست استریت، گلاک و بلوک، ۲۰۱۹، ص ۱۰۴).

بنابراین، با توجه به حوزه‌های معنایی مزبور از تعاریف روان‌شناختی، می‌توان «خرد» را این‌گونه تعریف کرد:

«خرد توانش ذهنی استفاده سریع از اطلاعات و تجارب، استدلال متأملانه و قضاوت دقیق در خصوص مسائل

بنیادین زندگی در جهت تحقق ارزش‌ها برای دستیابی به خیر عمومی است.»

دومین هدف این پژوهش شناسایی مفاهیم مشیر به «خرد» در منابع اسلامی بود. با تشکیل حوزه معنایی «خرد» در روان‌شناسی و شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های آن، ۳۳ مفهوم متناظر خرد در منابع اسلامی شناسایی شد. مقایسه مفاهیم شناسایی‌شده با مفاهیم حوزه شناختی صدرالمآلهین در دو کتاب *الحکمة المتعالیة* (صدرالمآلهین، ۱۹۸۱، ج ۳، ص ۵۰۷) و *مفاتیح الغیب* (صدرالمآلهین، ۱۳۶۳، ص ۱۳۱) نشان می‌دهد: مفاهیمی همچون «عقل، علم، معرفت، حکمت، فطنت، ذکاوت، فهم، شعور، ادراک، فکر، فقه، رویه، خبره، کیاست، فراست و درایت» مطابق با مفاهیم حوزه شناخت است که صدرالمآلهین نیز بیان کرده، و مفاهیمی از جمله «تصور، ذکر، تذکر، ذهن، حدس، خاطر، ظن، یقین، وهم، بدیهیات، اولیات، خیال و رأی» که صدرالمآلهین در حوزه شناخت ذکر نموده، به سبب بی‌ارتباط بودن با واحد معنایی به‌دست‌آمده از خرد براساس لغت و مؤلفه‌های روان‌شناختی خرد، حذف شد. از سوی دیگر، مفاهیمی شامل «حصافت، حذاقت، تدبر، استنتاج، تمییز، نصیحت و بصیرت» که متناظر با حوزه‌های معنایی تشکیل شده از «خرد» است، به این مفاهیم اضافه گردید.

در پایان، نتایج نظرات کارشناسان درباره میزان قرابت مفاهیم گردآوری‌شده با خرد در منابع اسلامی، منجر به حذف چهار مفهوم و در نتیجه باقی ماندن نوزده مفهوم (شامل: عقل، علم، معرفت، حکمت، فطنت، ذكاء، فهم، شعور، ادراک، فکر، فقه، رویه، خبره، کیاست، فراست، درایت، تدبر، تمییز، و بصیرت) گردید.

براساس نتایج این پژوهش و شناسایی مفاهیم ناظر به «خرد» در منابع اسلامی پیشنهاد می‌شود: محققان در تحقیقات بعدی با گردآوری مستندات اسلامی در حوزه مفاهیم شناسایی‌شده، مؤلفه‌های خرد را استخراج کرده و یک الگوی مفهومی خرد براساس منابع اسلامی تدوین شود. همچنین می‌توان به مقایسه تطبیقی میان الگوی مفهومی خرد اسلامی با الگوهای موجود خرد در روان‌شناسی پرداخت. از محدودیت‌های پژوهش حاضر این بود که شناسایی مفاهیم مشیر به «خرد» در منابع اسلامی، براساس واژگان و مفاهیم مرتبط با حوزه معنایی «خرد» در روان‌شناسی انجام شد.

منابع

- ابوطالبی، مهدی، ۱۳۸۹، «جایگاه عقل در فلسفه سیاسی و نقش آن در نظام سیاسی»، *معرفت سیاسی*، ش ۴، ص ۱۲۱-۱۴۰.
- اسعدی، سمانه، ۱۳۹۴، «ویژگی‌های افراد خردمند بر پایه نظریه‌های ضمنی خرد: با نگاهی بر تفاوت گروه‌های سنی و جنسیتی»، *پژوهش‌نامه روان‌شناسی مثبت*، سال اول، ش ۱، ص ۵۱-۶۶.
- آریان‌پور کاشانی، منوچهر، ۱۳۸۴، *فرهنگ همراه پیشرو آریان‌پور: فارسی - انگلیسی*، تهران، جهان رایانه.
- الهداشتی، علی، ۱۳۸۳، «انسان‌شناسی شناخت عقل در پرتو عقل و نقل»، *پژوهش‌های فلسفی - کلامی*، ش ۱، ص ۱۷-۴۲.
- برنجکار، رضا، ۱۳۷۴، «ماهیت عقل و تعارض عقل و وحی»، *نقد و نظر*، ش ۳، ص ۱۸۴-۲۰۴.
- البلعبکی، منیر و منیر رمزی البلبکی، ۲۰۰۸، *المورد الحدیث: قاموس انکیزی - عربی حدیث*، بیروت، دار العلم للملایین.
- پسندیده، عباس، ۱۳۸۸، *اخلاق پژوهی حدیثی*، تهران، سمت.
- جهانگیرزاده، محمدرضا، ۱۳۹۶، *مؤلفه‌های خودنظم‌جویی اسلامی و برنامه زوج‌درمانی مبتنی بر خودنظم‌دهی با رویکرد اسلامی*، رساله دکتری روان‌شناسی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- چراغی، فرشته و همکاران، ۱۳۹۴، «مفهوم خرد بر پایه دو رویکرد نظری متفاوت: یک همبستگی بنیادی»، *تازه‌های علوم شناختی*، سال هفدهم، ش ۳، ص ۴۷-۵۴.
- حق‌شناس، علی‌محمد و همکاران، ۲۰۰۵، *فرهنگ معاصر هزاره*، تهران، فرهنگ معاصر.
- دلفان بیرانوند، آرزو و رسول نقوی، ۱۳۹۴، «ویژگی‌های خردمندان در تفکر دینی در مقایسه با نظریه‌های روان‌شناسی خرد: یک مطالعه تطبیقی»، در: *دومین کنفرانس بین‌المللی روان‌شناسی، علوم تربیتی و سبک زندگی*، دانشگاه تربت حیدریه.
- رفیعی‌هنر، حمید، ۱۳۹۷، *الگوی درمانی خود - نظم‌جویی برای افسردگی براساس منابع اسلامی: تدوین مدل مفهومی و طرح‌نمای درمان و مطالعه امکان‌سنجی و نتایج اولیه آن*، رساله دکتری روان‌شناسی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- شجاعی، محمدصادق و همکاران، ۱۳۹۳، «کاربرد نظریه حوزه‌های معنایی در مطالعات واژگانی ساختار شخصیت بر پایه منابع اسلامی»، *مطالعات اسلام و روان‌شناسی*، سال هشتم، ش ۱۵، ص ۳۸۷.
- شجاعی، محمدصادق، ۱۳۸۸، *درآمدی بر روان‌شناسی تنظیم رفتار با رویکرد اسلامی*، قم، دارالحدیث.
- صدرالمتألهین، ۱۳۶۳، *مفاتیح الغیب*، مقدمه و تصحیح محمد خواجوی، تهران، مؤسسه تحقیقات فرهنگی.
- _____، ۱۹۸۱م، *الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعة*، چ سوم، بیروت، دار احیاء التراث.
- عباسی، مهدی، ۱۳۹۷، *تدوین مدل مفهومی و طرح‌نمای درمانی لذت‌بری سعادت‌نگر براساس منابع اسلامی در نشانگان افسردگی*، رساله دکتری روان‌شناسی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- فتحی آشتیانی، علی و همکاران، ۱۳۹۵، *آزمون‌های روان‌شناختی*، تهران، بعثت.
- کردنوقایی، رسول و آرزو دلفان بیرانوند، ۱۳۹۵، «نظریه‌های ضمنی خرد در ایران: بررسی پدیدارشناسی»، *پژوهش‌نامه روان‌شناسی اسلامی*، سال دوم، ش ۳، ص ۷۸-۱۰۵.
- کردنوقایی، رسول و همکاران، ۱۳۹۴، «دیدگاه سالمندان در مورد خرد و مؤلفه‌های آن: روان‌شناسی خرد»، *روان‌شناسی پیری*، دوره اول، ش ۳، ص ۱۵۷-۱۶۷.
- ملک‌محمدی، حسین و همکاران، ۱۳۹۴، «ارزیابی کیفی و کمی مفهوم خرد براساس تحلیل عاملی غیر خطی»، *افراد استثنایی*، سال چهارم، ش ۱۳، ص ۸۲-۱۰۲.
- _____، ۱۳۹۶، «بررسی مفهوم خرد در بزرگسالان با استفاده از صفات شخصیتی»، *اصول بهداشت روانی*، سال نوزدهم، ش ۳، ص ۱۷۲-۱۷۸.

موسوی، سیدمیثم، ۱۳۹۷، *تدوین مدل مفهومی حکمت در منابع اسلامی و مقایسه آن با عقل در روان‌شناسی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی مثبت‌گرا، قم، دانشگاه قرآن و حدیث.

مهدی‌زاده، حسین، ۱۳۸۲، «درآمدی بر معناشناسی عقل در تعبیر دینی»، *معرفت*، ش ۴، ص ۲۸-۳۸.

میردریگوندی، رحیم، ۱۳۹۵، *عقل دینی و هویش روان‌شناختی*، چ دوم، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

نقی‌زاده، محمد و مریم دورودیان، ۱۳۸۷، «تبیین مفهوم گذار در مبانی هویت تمدن ایرانی»، *هویت شهر*، سال دوم، ش ۳، ص ۷۳-۸۴.

نوری، نجیب‌الله و همکاران، ۱۳۹۵، «مؤلفه‌های فرایندی و ساختاری هویت دینی بر پایه منابع اسلامی»، *اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی*، سال دوم، ش ۴، ص ۷-۲۶.

Aldwin, C. & et al, 2019, "Wisdom as Self-Transcendence", in R. Sternberg & J. Glück (Eds.), *The Cambridge Handbook of Wisdom*, Cambridge, Cambridge University Press.

Ardelt, M, 2003, "Empirical assessment of a three-dimensional wisdom scale", *Research on Aging*, N. 25, p. 275-324.

_____, 2004, "Wisdom as expert knowledge system: A critical review of a contemporary operationalization of an ancient concept", *Human Development*, N. 47, p. 257-285.

_____, 2005, "Foreword", in R. Sternberg & J. Jordan (Eds.), *A Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives*, Cambridge, Cambridge University Press.

_____, 2008, "Being wise at any age. In S.J. Lopez (Ed.), *Positive psychology*", *Exploring the best in people*, N. 1, p. 81-108.

Arlin, P. K, 1990, "Wisdom: The art of problem finding", in R. J. Sternberg (Ed.), *Wisdom: Its nature, origins, and development*, New York, Cambridge University Press.

Baltes P.B. & Smith, J, 1990, "Towards a psychology of wisdom and its ontogenesis", in R. J. Sternberg (Ed.), *Wisdom – Its nature, origins, and development* (p 87-120), Cambridge, UK: Cambridge University Press.

_____, 2008, "The fascination of wisdom: Its nature, ontogeny, and function", *Perspectives on Psychological Science*, V. 3, N. 1, p. 56-64.

Baltes, P. B., & Kunzmann, U, 2003, "Wisdom", *The Psychologist*, N. 16, p. 131-132.

Baltes, P.B. & Staudinger, U. M, 2000, "Wisdom: a metaheuristic (pragmatic) to orchestrate mind and virtue toward excellence", *American Psychological Association*, V. 55, N. 1, p. 122-36.

Bates, C. A, 1993, *Wisdom: A postmodern exploration, Unpublished doctoral dissertation*, University of Southern California, Los Angeles, California.

Birren, J. E., & Fisher, L. M, 1990, "Conceptualizing wisdom: the primacy of affect-cognition relations", in R. J. Sternberg (Ed.), *Wisdom: Its nature, origins, and development*, New York, Cambridge University Press.

Birren, J., Svensson, C, 2005, "Wisdom in History. In R. Sternberg & J. Jordan (Eds.)", In: *A Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives*, (p. 3-31), Cambridge, Cambridge University Press.

Bluck, S., Gluck, J, 2005, "From the inside out: people's implicit theories of wisdom", In: *A Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives*, ed. RJ Sternberg, J Jordan, p. 84-109. New York, Cambridge Univ. Press.

Brezina, I, 2010, "Folk conceptions of wise person's personality in Asian cultures", *Studia psychologica*, V. 52, N. 4, p. 347-353.

Brown, S. C., & Greene, J. A, 2006, "The wisdom development scale: Translating the conceptual to the concrete", *Journal of College Student Development*, N. 47, p. 1-19.

- Brugman, G. M. M, 2000, *Wisdom: Source of Narrative Coherence and Eudaimonia, a Life-span Perspective*, Eburon.
- Chen, L.-M & et al, 2014, "Educator's implicit perspectives on wisdom: A comparison between interpersonal and intrapersonal perspectives", *International Journal of Psychology*, N. 49, p. 425-433.
- Clayton, V.P. & Birren, J. E, 1980, "The development of wisdom across the lifespan: a reexamination of an ancient topic", in Baltes P.B. & Brim, O.G. (eds), *Life-span development and behavior*, New York, Academic.
- Glück, J. & et al, 2013, "How to measure wisdom: Content, reliability, and validity of five measures", *Frontiers in Psychology*, N. 4, p. 1–12.
- Grossmann, I. & et al, 2010, "Reasoning about social conflicts improves into old age", *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, N. 107, p. 7246–7250.
- _____, 2019, "Wisdom as State versus Trait", in R. Sternberg & J. Gluck (Eds.), *The Cambridge Handbook of Wisdom*, Cambridge Handbooks in Psychology.
- Hershey, D. A., & Farrell, A. H, 1997, "Perceptions of wisdom associated with selected occupations and personality characteristics, Current Psychology", *Developmental, Learning, Personality, Social*, N. 16, p. 115–30.
- Holliday, S.G., Chandler, M.J, 1986, *Wisdom: explorations in adult competence*, Basel, Karger.
- Hornby, A. S. & Turnbull, Joanna, 2010, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English (8th ed)*, London, New York, Oxford University Press.
- Hu, C. S. & et al, 2016, "Mainland Chinese implicit theory of wisdom: Generational and cultural differences", *Journals of Gerontology: Psychological Sciences*, V. 73, N. 8, p. 1416-1424.
- Jason, L. & et al, 2001, "The measurement of wisdom: A preliminary effort", *Journal of Community Psychology*, V. 29, N. 5, p. 585–598.
- Jeste, D. V. & Lee, E.E, 2019, "The Emerging Empirical Science of Wisdom: Definition, Measurement, Neurobiology, Longevity, and Interventions", *Harvard review of psychiatry*, V. 27, N. 3, p. 127-140.
- Jeste, D.V.; Vahia, I. V, 2008, "Comparison of the conceptualization of wisdom in ancient Indian literature with modern views: focus on the Bhagavad Gita", *Psychiatry*, N. 71(3), p. 197–209
- König, S., & Glück, J, 2013, "Individual differences in wisdom conceptions: Relationships to gratitude and wisdom", *The International Journal of Aging & Human Development*, V. 77, p. 47-127.
- Levenson, M. R. & et al, 2005, "Self-transcendence: Conceptualization and measurement", *International Journal of Aging and Human Development*, N. 60, p. 127–43.
- Mayor, M., 2011, *Longman dictionary of contemporary English* [for advanced learners], Harlow, Pearson Longman.
- Meacham, J. M, 1990, "The loss of wisdom", in R. J. Sternberg (Ed.), *Wisdom: Its nature, origins, and development*, New York, Cambridge University Press.
- Meeks, T. W., & Jeste, D. V, 2009, "Neurobiology of wisdom: A literature overview", *Archives of General Psychiatry*, V. 66, N. 4, p. 355–365.
- Merriam-Webster's Advanced Learner's English Dictionary*, 2008, Springfield, Massachusetts, Merriam-Webster.
- Montgomery, A. & et al, 2002, "A phenomenological study of wisdom in later life", *International Journal of Aging and Human Development*, V. 54, N. 2, p. 139-157.

- Perry, C.L. & et al, 2002, "The measurement of wisdom and its relationship to adolescent substance use and problem behaviors", *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, V. 12, N. 1, p. 45-63.
- Peterson, C., & Seligman, M. E. P, 2004, *Character strengths and virtues: A handbook and classification*, Oxford, England, Oxford University Press.
- Robinson, D. N, 1990, "Wisdom through the ages", in R. J. Sternberg (Ed.), *Wisdom: Its nature, origins, and development*, New York, Cambridge University Press.
- Staudinger, U. M., Glück, J, 2011, "Psychological Wisdom Research: Commonalities and Differences in a Growing Field", *Annual Review of Psychology*, N. 62, p. 215-241.
- Sternberg R. J. & Jordan, J, 2005, *A handbook of wisdom: psychological perspectives*, Cambridge, New York, University of Cambridge Press.
- Sternberg, R, 2001, "Why schools should teach for wisdom: the balance theory of wisdom in educational settings", *Educational Psychologist*, V. 36, N. 4, p. 227-245.
- Sternberg, R. J, 1990, *Wisdom: Its nature, origins, and development*, New York, Cambridge University Press.
- _____, 1985, "Implicit theories of intelligence, creativity, and wisdom", *Journal of Personality and Social Psychology*, V. 49, N. 3, p. 607-627.
- Sternberg, R. J. & Glück, J, 2019, *The Cambridge Handbook of Wisdom* (Cambridge Handbooks in Psychology), Cambridge, Cambridge University Press.
- Takahashi, M. & Bordia, P, 2000, "The Concept of Wisdom: A Cross-cultural Comparison", *International Journal of Psychology*, V. 35, N. 1, p. 1-9.
- Takayama, M, 2002, *The concept of wisdom and wise people in Japan, Unpublished doctoral dissertation*, Tokyo University, Japan.
- Taranto, M. A, 1989, "Facets of wisdom: A theoretical synthesis", *International Journal of Aging and Human Development*, N. 29, p. 1-21.
- The New International Webster's Comprehensive Dictionary of the English Language*, 2004, Köln: Bellavista.
- Webster, J. D, 2003, "An exploratory analysis of a self-assessed wisdom scale", *Journal of Adult Development*, V. 10, N. 1, p. 13-22.
- _____, 2007, "Measuring the character strength of wisdom", *International Journal of Aging & Human Development*, V. 65, N. 2, p. 163-83.
- Webster's New World College Dictionary* (3rd Ed.), 1997, New York, NY, Simon & Schuster.
- Weststrate, N. M. & et al, 2019, "Wisdom of the crowd: Exploring people's conceptions of wisdom", in R. J. Sternberg & J. Gluck (Eds.), *Cambridge Handbook of Wisdom*, New York, NY, Cambridge University Press.
- Yang, S.Y, 2001, "Conceptions of Wisdom among Taiwanese Chinese", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, V. 32, N. 6, p. 662-680.
- _____, 2008, "A process view of wisdom", *Journal of Adult Development*, N. 15, p. 62-75.